

революції постійно перебувала в епіцентрі військових дій і соціально-політичних конфліктів. Відтак, глухівському сотнику доводилось приймати складні, іноді неоднозначні рішення, часом, в залежності від кон'юнктури, змінювати орієнтацію і виступати на боці різних політичних сил. Лише наприкінці 1660-х рр., із початком стабілізації ситуації в Українській козацькій державі, йому вдалось успішно завершити власну кар'єру і здобути значні маєтності.

Посилання

1. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. – К., 1893. – Т. 2. – Полк Нежинский.
2. Кривошея В. Українська козацька старшина. – К, 2005. – Ч. 1.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб, 1878. – Т. 10.
4. Присяжні книги 1654 року: Білоцерківський та Ніжинський полки. – К., 2003.
5. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1996. – Т. 9. – Кн. 1.
6. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб, 1889. – Т. 14.
7. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб, 1872. – Т. 7.
8. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб, 1892. – Т. 15.
9. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1996. – Т. 10.
10. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб, 1863. – Т. 4.
11. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. – К., 2004.
12. Эйнгорн В. Иван Андреевич Шматковский, протопоп глуховский и его сношения с московским правительством (1653-1673 гг.) // Киевская старина. – 1892. – № 10.
13. Мицик Ю. З джерел до історії Сіверської України та Білорусі XV-XVII ст. (за матеріалами польських архівосховищ) // Сіверянський літопис. – 2001. – № 3.
14. Пиріг П. Лівобережний похід Яна-Казимира (1663-1664 рр.) // Сіверянський літопис. – 1999. – № 5.
15. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676). – К., 1999.
16. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985.
17. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича. – К., 2004.
18. Універсали Івана Мазепи (1687-1709). – К.-Львів, 2006. – Ч. II.
19. Окиншевич Л. Рада Старшинська на Гетьманщині: історично-юридичний нарис // Хроніка-2000. – 1998. – Вип. 25-26.
20. Пиріг П. Протоколи ніжинського магістрату 1659 і 1674 рр. // Сіверянський літопис. – 2002. – № 2.
21. Софроненко К. Малороссийский приказ русского государства второй половины XVII и начала XVIII века. – М., 1960.
22. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667). – К., 2003.
23. Василенко Н. Генеральное следствие о маєтностях Нежинского полка 1729-1730 г. – Чернигов, 1901.
24. Милорадович Г. Родословная книга черниговского дворянства. – СПб., 1901. – Т. 2.

Зайка В.В.

Національний заповідник «Глухів»,
Глухівський державний педагогічний
університет ім. О.Довженка

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЛІТЕРАТУРНОГО ОБРАЗУ ГЕТЬМАНА І.МАЗЕПИ

Постать ясновельможного гетьмана Івана Мазепи є знаковою як для України взагалі, так і для Сіверщини зокрема. Відношення конкретної людини, політичного діяча, суспільно-організованих структур до образу І.Мазепи часто є вирішально-визначальними інколи навіть для прихованих сутнісних характеристик.

І.Мазепа найчастіше сприймався не в історико-біографічних даних, а в характерних рисах образу. І образу неоднозначного. Як досі ідуть суперечки щодо істинності портретів гетьмана, так і в літературі різні автори трактують образ І.Мазепи по-своєму. Реалізуються відомі істини: більшості людей не важливо знати, що точно відбувається, а важливо зрозуміти, що відбувається.

До образу гетьмана І.Мазепи зверталися десятки авторів: Ф.Вольтер («Історія Карла XII»), В.Гюго (поема «Мазепа»), Дж.Байрон (поема «Мазепа»), М. де Вогюе «Мазепа в легенді та історії»), А. д'Орвіль (роман «Спогади д' Анзема»), А.Мей (драма «Степовий Король»), Р.Готтшаль (драма «Мазепа»), А.Мютцельбург (повість «Мазепа»), Ю.Словацький (трагедія «Мазепа»), Б.Залеський «Думка Мазепи»), Ф.Равіта-Тавронський («Пан гетьман Мазепа»), К.Рилєєв («поєми «Войнаровський» і «Мазепа»), О.Пушкін (поема «Полтава»), Ф.Булгарін (роман «Мазепа»), О.Мордовцев (роман «Цар і гетьман»), Ф.Уманець (монографія «Гетьман Мазепа»), Т.Шевченко (вірші «Чернець», «Іржавець», «Археологічні нотатки»; повісті «Музикант», «Близнець»), С.Руданський (поема «Мазепа, гетьман український»), В.Сосюра (поема «Мазепа»), І.Огієнко (митрополит Іларіон) (драма «Розп'ятий Мазепа»), Л.Горлач (поема «Руїна (або життя і трагедія Івана Мазепи)»).

Образ І.Мазепи почав творитися ще за його життя. Але, відмічається, що наприкінці XVII ст. з волі правлячих гетьманів в українській проповідній літературі поширився образ умовного гетьмана (друковані книги Антонія Радивиловського «Огородок Пресвятої Богородиці», «Вінець Христов», рукописні «Батурицькі проповіді» Дмитра Туптала, зібрання проповідей київського митрополита Варлаама Ясинського за 1696 р.), про якого згадували у проповідях, новелах, казках, віршах, панегіриках, легендах, оповіданнях [1, 464]. Мета мистецької творчості з вироблення такого умовного образу полягала в консолідації українства навколо гетьманської ідеї. Саме тому в тогочасних

творах майже відсутня ідеологічна пропаганда, яка б надавала політичної орієнтації уявним гетьманам [1, 465]. «Кожний новий гетьман, кожен митрополит і всяка взагалі висока особа підпадали під цілі зливи панегіричних віршів. Професори поезики і спудеї академії для практики в науці поезики повинні були писати вірші; вміння скласти при okazji «медоточивий вірш» вважалося за ознаку доброї освіти й гладенького виховання» [2, 194-195].

Прославляючи І.Мазепу, автори часто зверталися до елементів герба гетьмана, наприклад С.Яворський.

*Глянь, як в Русії міцно святу віру знають,
Що пекельні ворота її не здолають,
Хрест на кітві ствердився при обох світилах –
Виявляється віри присвятая сила.*

«Виноград Христов» (1698 р.).
*Але скоро засвітить нам Марсове діло,
Вождя славного блисне гербове світило,
Бо звичайне звитяжця не створює майво,
А Планета повніше великого сяйва.*

«Луна голосу, що волає в пустелі» (1689 р.).

А.Стаховський в книзі «Дзеркало від писання божественного» (Чернігів, 1705 р.) образ Мазепи ставить нарівні з біблійним.

*Від Якова яскрава зоря в гербі сяє,
В Хресті Мазепів славне місце собі має,
Від Якова Христа тут зоря знаменує,
Христос у Вас вселившись, триумфи готує!*

* * *

*Дім Мазепів із давна Діва полюбила,
В небесні знаменія вельми оздобила* [3, 102-104].

Свої твори присвячують гетьману І.Орновський («Муза роксолянська», 1688 р.), П.Орлик («Алцід російський», 1695 р.), П.Армашенко («Театр зголошеної слави», 1699 р.), С.Мокрієвич («Виноград, домовитом, бачим насадженими», 1697 р.), Д.Туптало («Руно орошеное», 1697 р.). Феофан Прокопович («Володимир», 1705 р.) дякує «добродію і ктитору» І.Мазепі.

С.Павленко аргументовано доводить, що «Муза роксолянська» – це вітання Лазаря Барановича гетьману І.Мазепі на честь його 50-літнього ювілею. Про своє бажання побувати в цей час у Чернігові сам гетьман пише з Глухова Василю Голіцину: «...без всякого омедлення выезжаю в Чернигов, хотящи по моему обещаюню поклонится чудотворному пресвятыє Девы Богородицы образу» [4, 68]. Це і стало приводом для вручення гетьману заготовленого панегірика. Але як швидко все стало навпаки.

*Ізми мя, Боже – вопієт Росія –
Од ядовита і лукава змія,
Єго же ждаша адскія заклету –
Бивши вождя Івашки Мазепи* [2, 195].

Не даремно С.Єфремов вживає вислів «чиніки – панегіристи» [2, 198].

*А я ж їм церкви до небес, я приходи,
Вони ж панегірики хтиві мені* [5, 207].

Важливим етапом творення образу І.Мазепи стало XIX ст., що поєднало процеси національного українського відродження і спробу завершити остаточну русифікацію України з перетворенням її на «Юго-Западный край». В цих умовах передбачити однозначне відношення того чи іншого письменника до образу І.Мазепи навряд чи можливе. Пряме позитивне відношення до цього було небезпечним. Потрібна була «езопова мова», натяк для тих, хто розуміє. Наведемо приклад призабутого поета І.Бороздни. Постійно згадується, що в 1840 р. І.Бороздна надрукував в «Утренней звезде» переказ «Золота гора», де славить Петра I і гудить І.Мазепу, але в 1837 р. поет видав «Поэтические очерки Украины, Одессы и Крыма», де описує спів кобзаря.

*... Идет слепец, как лунь седой,
С заветной кобзой за спиною!
Вот на колено он припал,
Вот и запел, и заиграл,
Мне про гетмана Зиновья,
Про Сагайдачного, Поля,
Про Дорошенка-удальца,
Иль про Мазепу-хитреца –
Про всю Украину былую...* [6, 5].

В тому ж XIX ст. у російській літературі слово «Мазепа» відірвалося від особистості гетьмана. У досить відомого письменника К.М.Станюковича, найбільше вславленого своїми «Морськими оповіданнями», в оповіданні «Смотр», описуючи жорстокого капітана військового корабля, автор дає характеристику: «А еще какая «шлиховка» будет от капитана, ежели узнает... Только держись, ежеле как сам будет считать удары. Он, видиш, небось, какая «греческая Мазепа!»» [7, 349]. І це пише досить прогресивний письменник, що в своїх творах захищав честь і достоїнство простих матросів. Цікаво, що при радянській владі це оповідання включили в збірки російської літератури [8, 125-126].

Кожен раз, коли в Україні починалися процеси національного відродження, образ гетьмана І.Мазепи втілювався в літературних творах, наприклад у І.Огієнка в «Розп'ятому Мазепі».

*Не Рим, а Київ наша Мати,
Це другий наш Єрусалим.
З ним будем жити й помирати,
І наше щастя – тільки з ним!* [9, 273].

Поема «Мазепа» В.Сосюри – героїчний вчинок поета, що стверджував українське національне піднесення в 60-х роках минулого століття, або сучасний твір «Руїна (або життя і трагедія І.Мазепи)» Л.Горлача.

*За що ж я так нищу себе у стражданні,
За кого і духом і тілом борюсь?*

*За те, щоб у Глухові кайн Заруцький
Анафему підлу мені прокривав,
Щоб мудрий Яворський, московський заручник,
В московськiм соборі, як пес, скавучав.* [5, 207].

Вони йдуть поруч – образ гетьмана І.Мазепи і образ Кобзаря Т.Шевченка. У них спільне майбутнє в національній свідомості і перед ними спільна загроза. Про це писав професор, доктор юридичних наук В.І.Акуленко: «... можна, тепер уже з великої любові, несамохіть загубити поміж гранітом та бетоном історичні сліди [10, 128-129].

Аргументоване обґрунтоване спотворення могили Кобзаря на Чернечій горі привів кандидат архітектури В.Вечерський [11, 279-288].

Чим ближче літературний образ І.Мазепи буде до історичної правди, тим менше буде помилок в карбуванні образу монументального.

Посилання

1. Свербигуз В. Мистецький код Батурина. Розшифрування образів українських гетьманів у панегіриках, віршах та офіційних промовах кінця XVII – початку XVIII ст. // Іван Мазепа та його доба: історія, культура, національна пам'ять. Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2008.
2. Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995.
3. Іван Мазепа. Серія «Гетьмани України». – К., 1992.
4. Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. – К., 2005.
5. Горлач Л. Руїна (або життя і трагедія Івана Мазепи). – К., 2004.
6. Бороздна И. Поэтические очерки Украины, Одессы и Крыма. – М., 1837.
7. Станюкович К.М. Сочинения. Т. 12. – СПб., 1907.
8. Юмор серьезных писателей. Серия «Классики и современники» – М., 1990.
9. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Розп'ятий Мазепа. – К., 2003.
10. Акуленко В. Шевченкова земля в монументальних кайданах // Пам'ятки України. – 1993. – № 1-6.
11. Вечерський В. Українська спадщина. Історико-культурологічні есе. – К., 2004.

Зайка О.Я.

*Глухівський державний педагогічний
університет ім.О.Довженка*

ВІДЧУВАЮЧИ ВАРТІСТЬ ПОЕТИЧНОГО СЛОВА

(до 370-річчя від дня народження І.Мазепи)

Культуру Гетьманщини кінця XVII – початку XVIII ст. називають унікальним явищем, один з феноменів якого полягає в тому, що в тогочасній козацькій державі втілювалися провідні культурні й суспільно-політичні ідеї Західної Європи. Україна виплекала когорту талановитих культурних діячів, висока освіченість яких, втім як і пересічних українців, вражала іноземних мандрівників.

Меценатство, покровительство мистецтву було пріоритетною частиною загальної державної політики видатного державного діяча, тонкого політика-стратега, найуправнішого дипломата Європи гетьмана І.Мазепи, який опікувався розвитком української культури й духовності, вкладаючи величезні гроші з державної військової скарбниці та власні кошти. Недарма І.Мазепу сучасники називали «зиждителям храмів і скарбів духовних». Різні за виконанням, величні розкішні споруди, що постали в українських містах, водночас мали й спільні риси, названі мистецтвознавцями «мазепиним бароко» [1, 86].

Широка освіченість і знання майже десяти мов, ерудиція українського гетьмана поєднувалася з його різнобічною обдарованістю. Поет, музикант (грав на бандурі, співав), естет цінував і розумівся на високому мистецтві. Будучи майстром епістолярного жанру, І.Мазепа навіть у своїх універсалах іноді вдавався до літературних пасажів, зовсім незвичних для офіційних, державних документів. Його промови, розумна змістовна розмова втілювалися в елегантну, яскраву, образну, емоційну форму [1, 88].

І.Мазепа досконало володів латиною, то ж міг в оригіналі читати Цицерона, Овідія, Цезаря, Тіта Лівія, Езопа, Федра та ін. Французький дипломат Жан де Балюз, який уже під час гетьманування І.Мазепи спілкувався з ним, свідчив: «Загалом він дуже любить оздоблювати свою розмову латинськими цитатами... Мова його взагалі добірна й чепурна [2, 54]. «Мазепа вельми гарно провадив розмову й любо було його слухати, все одно, з ким і про що не говорив», – так говорив про риторичне вміння свого патрона його вірний соратник Пилип Орлик [2, 51, 52]. І це не дивно, бо Києво-Могилянській колегіум, у якому І.Мазепа вивчав поезію і риторіку (1650-1657), відповідав загальноєвропейським аналогам, а курс, пов'язаний з поезикою, він пізніше пройде в одному з найпрестижніших навчальних закладів усієї Центрально-Східної Європи – Ягелонському університеті.

У другій половині 1660-х років І.Мазепа власним коштом приїхав до Франції для навчання, де міг ознайомитися з книгами європейських гуманістів Мішеля де Монтеня, Франсуа Рабле, Маргарити Наварської та ін. Окрім того, майбутній гетьман став свідком реформи місцевої освіти й науки [2, 55].

Саме досконале знання риторики, основи філософії, поезики, опанування античної й тогочасної європейської літератури допомогло І.Мазепі спочатку отримати посаду при королівському дворі Речі Посполитої, а невдовзі стати помітною фігурою в старшинському оточенні гетьманів України Петра Дорошенка й Івана Самойловича [2, 68].

Тонко відчуваючи вартість поетичного слова,